

A MAGYAR PROTESTÁNS ZSOLTÁRKÖLTÉSZET A XVI. ÉS XVII. SZÁZADBAN.

Negyedik közlemény.¹

Ha Skaricza Mátéról, mint zsoltáriróról megemlékezünk, ennek leginkább az az oka, hogy ő volt az első, a ki élő nyelvből fordított zsoltárt. Közönségesen azt tartják, hogy az ő XLVI. zsoltára az első fordított és nem átdolgozott zsoltár,¹ Luther ama híres énekének fordítása, melyet a XLVI. zsoltárból készített. Azért ez a fordítás sem mű fordítás a szó mai értelmében.

De lássuk pontosabban:

Ein feste burg ist unser Gott	Erős várunk nekünk az Isten,
Ein gute wehr und waffen;	És fegyverünk ellenség ellen;
Er hilfft uns frey aus aller noth	Megszabadít veszedelemből,
Die uns jetzt hat betroffen:	Kik ránk jőnek most mindenfelől:
Der alt böse feind	A mi régi ellenségünk,
Mit ernst ers jetzt meint	Háborog velünk,
Gross macht und viel list	Erővel, fegyverrel,
Sein grausam rüstung ist	És családsággal,
Auff erd ist nicht seins gleichen.	És minden nagy hatalmassággal.

Az első öt sor mondhatni hű fordítás; a többi négy már csak tolmácsolja az eredeti értelmet, csak olyan paraphrasis, a mint a Vulgátából dolgozó zsoltárszerzőknél láttuk. Az eredeti utolsó sorát nem is fordítja le, mert a 9. sort arra használja, hogy Luther három sorát (6—8.) részletezőbben, négy sorban mondja el.

Mit unser macht ist nichts gethan;	Nincsen nekünk semmi hatalmunk,
Wir sind gar bald verlohren:	Melylyel neki ellene álljunk:
Es streit für uns der rechte man	Viaskodik az Ur érettünk,
Den Gott selbst hat erköhren:	Kit az Isten bucsátott nekünk.
Fragstu wer der ist	Ha kérded ki légyen az?
Er heist Jesus Christ	Jézus Krisztus az,
Der Herr Zebaoth,	Seregeknek Ura,
Und ist kein ander Gott:	Kinél nincs több Isten,
Das feld muss er behalten.	Annál vagyon a győzelem.

¹ Ez a közlemény befejezi a XVI. századi zsoltárköltészet ismertetését. Folytatását, mely a XVII. századi zsoltárköltészetet hasonló terjedelemben fogja tárgyalni, a szerző későbbre ígérte.

² Gyulai P. Egy. előad. 1901—902. I. félév.

A második versszak fordítása ismét teljesen hű, alig tér el Lutherétől, csak egy-két sorban, ott is jelentéktelen árnyalatokban.

A harmadik és negyedik versszak fordításában már nagyobb az eltérés; Skaricza mindinkább átlép a pharaphrasisszerű fordítás terére, sőt Luther egy gondolatát, az Antikrisztusról szólót, teljesen elhagyja, még pedig szükségből, ragaszkodva az eredeti versformához. nem tud annyira tömören írni, hogy mondani valóját oly kis helyen el tudna helyezni. A formának áldozatul hozza ezt a gondolatot. Azonban érdemének kell betudnunk, hogy Luthernek egy másik gondolatát sokkal találóbb, sokkal kifejezőbb szavakkal tolmácsolja, mint maga az eredeti. Ez a gondolat III. 1—3. sora, Lutheréni:

Und wan die veit vol teuffel wär Ha e világ mind ördög volna,
Und wolt uns gar verschlingen, És el-nyelni minket akarna,
So fürchten wir uns nicht so sehr... Mégis tőle semmit ne féljünk...

Itt az utolsó sorban a fölszólítás határozottan többet mond a kijelentésnél.

A negyedik versszakkal véget ér Skaricza zsoltára, Luther 5. versét már nem fordította le. S talán volt is valami igaza: az a gondolat-sor, mely a zsoltárban megnyilatkozik, a negyedik verssel véget ér. Luther 5. verse egy másik gondolat-csoportot csatol a már befejezett eszmesorozathoz s ez által a költemény határozottan veszít esztétikai értékéből, nem olyan kerek, bár mint vallásos ének talán nyer evvel az utolsó magasan szárnyaló gondolattal. Skaricza úgy látszik megérezte, hogy a versszak, bármilyen szép is önmagában, az előbbiekkal nem áll kapcsolatban, ezért hagyta el. Talán inkább dicséret, mint gáncs illeti ezért a magyar fordítót.

Még négy zsoltárt tulajdonít Skariczának Bod Péter.¹ Ezek a következők:

Dávid Doég gonoszságát hogy láta; (LII).

Hogy Jerusalemnak drága templomát (LXXIV.).

A jó hitű ember szelid e világon (LXXXVI)

Drága dolog az Ur Istent dicsérni (CXLVII).

Ehhez a négyhez írhatjuk még ötödiknek a LXIII. zsoltárt, a »Saulnak a Dávidhoz jó szerelme« kezdetűt. Hogy a zsoltárból való dicséret Skaricza munkája, arra a versfőkből következtethetünk.²

Mindegyik zsoltár ugyanazt a felfogást, a feldolgozásnak ugyanazon módját tükrözteti vissza. Mint Sztárai és még inkább Szegedi, ő is szereti a szentírásban talált zsoltárt bizonyos keretbe beilleszteni: egyedül csak a litániaszerű CXLVII. zsoltárnál hagyja

¹ Magyar Athénás. 242. 1.

² Baria Jenő *Skaricza Maté élete és zsoltárköltészete* cz. időközben megjelent értekezésében az »Erős várunk« fordítását nem Skaricza művének tartja, s avval bizonyítja, hogy Skaricza csak 22 éves volt, midőn e költemény a Váradi Ék-ben megjelent.

el ezt a keretet. Legjobban sikerült néki ez a compositio a LXXIV. zsoltáránál. Ezt a zsoltárt az a fájdalom szülte, melyet a zsidó nép a jeruzsálemi templom elpusztulásán érzett s tartalma maga panaszkodás, de a szentírásban olvasható zsoltár csak közli a panaszos sóhajokat, de nem mondja meg, mi okozta a zsoltáíró bánatát, az olvasónak magának kell kitalálnia. Skaricza zsoltára sokkal világosabb, érthetőbb, mert az első strophában pótolja a mit a zsidó költő elmulasztott, megadja a szomorú panaszkodás okát:

Hogy Jerusalemnak drága Templomát
El dúlátá régen, és ő varosát,
Az Ánthiokus, ki bírá Siriát,
A' hivek tőnek ily panaszkodást.

Ezután jó a zsoltár, a mely azonban Skaricza átdolgozásában csak paraphrasis s még a paraphrasisok között sem tartozik a sikerültebbekhez. Már az eredeti zsoltár is elég hosszadalmas, de Skaricza átdolgozása nem csak hosszadalmas, hanem unalmas is; nem tud változatosságot hozni a panaszok, baj és segélykérésekbe, még csak nem is csoportosítja oly ügyesen gondolatait, mint a szentírás zsoltára, hanem esetlegesen, minden belső kapcsolat nélkül állítja egymás mellé a panaszos és esdő sóhajokat. Egyhangú és hatástalan ez a siránkozó panaszor s a zsoltárt erőtlenné, úntatóvá tesz.

Ez a hosszadalmas bőbeszédűség jellemzi a többi zsoltárait is: nem tud tömören, kevés szóval sokat mondva verselni, ép úgy mint kortársainak legnagyobb része sem tudott.

Ha még hozzá vesszük, hogy Skaricza verselése nem áll olyan színvonalon, a melyet Sztárai utódjától várni lehetne, szinte ellentmondásnak tetszik, hogy őt mégis azon zsoltáírók közé soroztuk, a kiket a zsoltárfordítás történetében külön hely illet meg. Ezt a külön méltatást azonban valóban megérdemli zsoltárainak két jelertős vonása miatt.

Skaricza, bármennyire paraphrasissá szülyeszi is a zsoltárátdolgozást, mégis olyan hű marad Dávid zsoltáraihoz, mint kivülről senkisé: nemcsak külsőségben, hogy ő is megnevezi az utolsó versszakban a zsoltár szerzőjét és a zsoltár számát,¹ hanem szellemenben is s ez egyik nagy érdeme. Míg a legtöbb magyar zsoltárunk ép abból a zsidó szellemtől fosztja meg a zsoltárokat, a mi Dávid énekeiben annyira jellemző s teljesen keresztyén énekké teszi, keresztyén terminológiát, keresztyén fogalmakat fűz beléjük, addig Skaricza paraphrasisaiban óvakodik, hogy megváltoztassa a zsidó szellemet. Nem könyörög Krisztushoz, nincs szó a szent lélekről, megváltásról, megmarad teljesen az eredeti költemény érzés és gondolatvilágában s nem érezzük, hogy ez énekek nem zsidó zsoltárok.

¹ Csak a LII. zsoltárban hallgatja el a zsoltár számát.

Skariczának, mint zsoltárszerzőnek volt egy második, az előbbinél sokkal fontosabb érdeme: ő volt az, ki úgy szólván megnyitotta az utat Szenczi Molnár Albertnek. Ő volt az első, a ki kísérletet tett zsoltárt élő nyelvből fordítani, s így mintegy kijelölte az utat, melyen a magyar zsoltárszerzésnek haladnia kell. Bár maga a zsoltárainak legnagyobb részét a biblia zsoltáiraiból dolgozta, azokat írta körül, de Lutherből fordított zsoltárával rámutatott az új, töretlen útra: ne készítsünk paraphrasisokat a biblia zsoltáiraiból, hanem a külföldi sikertült átdolgozásokat ültessük át magyar nyelvre.

Igy méltathatjuk igazán a névteleneknek, Szegedinek és Skariczának írói érdemeit és így jelölhetjük ki helyüket az irodalomtörténetben. Mindannyian nem csak és nem elsősorban önmagunkban tekintve fontosak, hanem abban a viszonyban, melyet utódaikkal szemben elfoglálnak. Uttörők voltak s a jövő fejlődés útját egyengették, előkészítették a talajt Szenczi Molnár Albertnek.

*

A harmadik önálló egyéniség a XVI. százag végéről Balassa Bálint. Annyira kiemelkedik a többi zsoltárfordító közül, valódi költői genialitasa annyira megkülönbözteti a többi, még a hivatottabb szerzőktől is, hogy szinte nem is szabad egy mértékkel mérnünk az ő valódi költeményeit s a többiek költői igyekezetét.

Balassa Bálint öt zsoltár átdolgozásával gazdagította irodalmunkat.¹ A XXVII. zsoltárt² Buchananus paraphrasisa nyomán dolgozta át, az LIV., a XLII. és CXLVIII. zsoltárt valószínűleg a Vulgáta vagy egyéb latin zsoltár után írta, LI. zsoltárát pedig, mint a címe mutatja³ Beza Tivadar nyomán készítette. A cím azonban nem mondhat igazat, mert a Marot-Beza-féle zsoltárkönyv LI. darabja nem Bezától való, hanem Marot műve. A tévedésnek valószínűleg a másoló gondatlansága az oka.

Ha e XVI. századi zsoltárszerzők énekei után elolvassuk Balassa zsoltárait, mintha más világba lépnénk, annyira mások az ő fordításai. Más a forma, más a tartalom. A legtöbb énekszerzőnk, még a verseléséről oly híres Sztárai is, csak a rhythmikus forma kezelésében vált ki, maguk a formák majd mindig ugyanazok voltak, változatosságot hiába kerestünk bennök: a mindig egyforma hosszú sorok unalmassá lesznek. Pedig különösen a zsoltároknál van nagy szükség a változatosabb versalakra, mert a tartalomban úgyis kevés a változatosság: a legtöbb zsoltár nem

¹ Erdélyi Pál *Balassa versek-e?* cz. cikkében még hat zsoltár szerzőségét tulajdonítja Balassának. E zsoltárokat nem vontuk tárgyalásunk keretébe, csak a Szilády kiadásában megjelentek.

² Teljes címe: Psalmi 27. Translatio Ungarico carmine juxta Buchanani paraphrasin.

³ Felirata: Ezt a psalmust a Beza verseiből fordította, csak halála előtt való betegségében.

egyéb, mint egy gondolatnak a variálása, ezért kell, hogy legalább a forma legyen változatos. Sztárai, Szegedi meg a többiek ezt a követelményt nem vették figyelembe, sőt még azon névtelen énekszerzők, a kiknél törekvést láttunk változatos forma alakításokra, nagyon is csak a kezdő lépést teszik meg. Balassa azonban, kit merész, mélyreható újításai a magyar verselés történetében egyik legjelentősebb reformátorrá emeltek, mindig ügyelt arra, hogy lehetőleg rövid sorok, öllekező és keresztrimek élénkítsék a vers folyását. Nem csak világi énekei, hanem vallásos költeményei is tanúi e törekvésnek. Olyan erős a költői érzéke, annyira megköveteli a csengő rhythmust s a változatos formákat, hogy azt az őt zsoltárt, a melyet lefordított, mindet más és más nótára szabta.

De nemcsak a hagyományos formát változtatta meg, hanem a tartalmat is, nagy előnyére a zsoltárok költőiségének. A kik őt a zsoltárköltés terén megelőzték, azok iparkodtak a vallásos érzelmeket és gondolatokat minél élesebb világitásban bemutatni, minél tökéletesebben megérteni, felfoghatóvá tenni, másfelől pedig nem akartak nagyon eltérni az eredeti zsoltár eszmemenetétől: ennek a két törekvésnek összeütközéséből fakad az a bőbeszédű, pongyola hosszadalmasság, mely sok szóval sem tudja világosan, érthetően tolmácsolni a szentírás énekeinek értelmét.

Balassa törekvése nem ez, eljárása is más. Az ő felfogása közelebb áll első zsoltárszerzőink törekvéséhez, kiknél a zsoltár átdolgozása csak eszköz arra, hogy érzelmeiknek kifejezést adhasanak. Balassa sem azért dolgozza át a zsoltárokat, hogy a magyar protestánsok énekkészletét gyarapítsa, hanem azért mert e zsoltár keretében megnyilatkoztathatja saját vallásos érzelmeit. Egészen más lesz tehát költői eljárása is, az a mód, a hogyan átdolgozta a szentírás zsoltárait. Nem ragaszkodik az eredeti szöveghez, sem Buchananuséhoz, sem Marotéhoz, csak arra ügyel, hogy az eredeti értelmét kifejtse, szavakhoz nem köti magát, a meg nem felelőt elhagyja s mást tesz helyébe, a hiányzót pótolja, a töredékes értelmet kiegészíti.

Annyit változtat a zsoltáron, hogy az eredetire nagyon bajos ráismerni és csak elvétve találunk olyan sorokra, melyek többé kevésbé megfelelően az eredetijének útbaigazítanak így pl. a XXVII. zsoltárból:

Buchananus 99—52. sor ¹

Parens benigne, me vias doce tuas,
 Rectaque deduc semita;
 Ne vis metusque ab hoste me deterritum
 De calle recti detrahat.

¹ A használt kiadás teljes címe: Psalmum Davidis Paraphrasis Georgii Buchananani Scoti. Argumentis ac melodis explicata atque illustrata. Opera et studio Nathani Chytraey. Herbornae Nassoviorum 1624.

Balassánál: 67—72. sor.

Irgalmas szent atyám
Engedjed, hogy tudjam
A te utaidat követnem:
Arról se félelem
Se más dolog engem
Hogy soha el ne téveszthessen.

Balassa átdolgozásának értelme ugyanaz, mint Buchananus paraphrasisának. Viszont vannak olyan versszakai is, a hol még ez a tartalmi egyezés sincs meg, mint p. o. a következő versben:

Buchananus. ps. XXVII. 52—56.
(utolsó sor)

Ne me impiorum obnoxium libidini
Relinque. Testes impii
Fingunt maligne falsa de me crimina,
Armantque se mendaciis.

Balassa 73—84.

Rágalmazó nyelvtől,
Ál ellenségtől
Ments meg uram engemet,
Mert hazug tanukkal,
Keserves szókkal
Káromlják életemet.
Nyelvek ő fegyverek,
Kivel dühösködnek,
Keresik csak veszedelmemet.
Ha velem nem volnál
S nem bátoritanál,
Éltemben értek volna véget;

A hol azonban a zsoltár szavai teljesen hozzáillenek a saját érzelemvilágához, ott nem változtat semmit rajtuk, gondosan átveszi az olyan eszméket, melyeket életének egyes viszonyaira lehet alkalmazni. Például az idézett részben is azt a helyet, hol a »hazug tanúk«-ról szól, vagy még előbb:

Me cari amici, me propinqui, me pater
Me blanda mater liquerat:
At non reliquit Deus¹

Balassánál:

Engem már barátim
Szüleim, rokonim
Elhagytanak, mint veszett embert,
De a jó Isten
— — — — —
Engemet nem hagyta.

A sors üldözte költő, a kit rokonai és ellenségei mindig nagyobb és nagyobb veszedelembé sodortak, a ki önhibáján kívül

¹ Buchananus ps. XXVII. 45—48. s.

annyit szenvedett, sír föl ezekben a sorokban; idegen emberek érzelmeit tolmácsolja, de a magát is, a mit azok panasznak, az szóról-szóra eredhet az ő szívéből is.

De hogy mennyire a szomorú életviszonyok hatása alatt írta zsoltárait, arról rögtön meggyőződhetünk, ha megnézzük, hogy milyen zsoltárokat fordított le. A XXVII. és LIII. zsoltár könyörgés az ellenségtől való megszabadításért, az LI. bűnbocsánatért esedezik, a XLII. panaszkodás első sorban azok ellen, kik szemére vetik, hogy Isten elfordul tőle. Csak ötödik zsoltára, a CXLVIII. kivétel, mely az Istennek való hálaadásra buzdít. A bűnbánata s az ellenség gyűlölete készítette őt e zsoltárok megírására, az a két érzelm, mely természetes hangulata volt zaklatott életének. Sőt életének egyes viszonyaira olykor egész határozott utalást találunk zsoltáraiban: egy-egy odavetett szó, melynek megfelelőjét nem találjuk meg az eredetiben, mutatja, milyen alkalmas eszköznek bizonyult e zsoltár arra, hogy a fordító költő egy pillantást engedjen saját lelkébe is. Az LI. zsoltár második versszaka így kezdődik:

Mosd el rólam immár,
Kit lelkem alig vár,
Mosd el bűnöm rútságát
Együtt a rút hírrel.

E zsoltárt Marot zsoltárából »fordította«, nézzük, hogy hangzik ez a hely Marotnál:

Lave moi, Sire, et relave bien fort,
De ma commise iniquité mauvaise.
Et du péché qui m'a rendu si ord,
Me nettoyer d'eau de grace te plaise.

Az ilyen subjectiv hang nem ritka Balassa zsoltáraiban; mint igazi költő, a kinek erős egyénisége van, nem ismeri el magára kötelezőnek az eredeti jármát, megszólaltatja az egész szívét, képzeletét. Azonban jóllehet sok eredeti eszmét, képet toldott bele zsoltáraiba, finom érzéke mindig megőrizte őt attól, hogy olyan érzéseket keverjen beléjük, melyek nem illenek az eredeti tartalmához és hangulatához. Így, hogy a legjellemzőbbet említsem, nem adott kifejezést hazafias érzelmeinek s egyetlen egy keresztyén vonatkozást sem találunk zsoltáraiban. Ez is haladást jelent már Sztárai, Szegedi és a többihez képest. A főtebb idézett néhány példa tanúja, hogy a saját életére célzó gondolatok is jól beillenek a zsidó költeménybe. A mivel megbővítette az eredeti zsoltárban talált anyagot, nemcsak hogy nincsenek kárára zsoltárának, hanem határozottan előnyére szolgál: k. Különösen ki kell emelnünk természeti képeit és hasonlatait, melyekkel igazi költőiséget adott a zsoltárok költői ékességekben szűkölködő szö-

vegének és csak azt fájjalhatjuk, hogy az előzői nem használták fel a természet képeit zsoltáraik megszépítéséhez.

Mily sikerült például a XLIII. zsoltár eleje, hol a biblia e sorát: »Mi képen kívánczik a szarvas a kútfejekre . . .« így dolgozza át:

Mint a szomjú szarvas, kit vadász rettentett,
Hegyeken, völgyeken széllyel mind kergetett,
Rí, léh, s alig vehet szegény lélekzetet;
Keres kútfejeket.

Festői 148. zsoltárának e sorai is:

Szép halmok, zöld ágak, ékesült kis dombok,
Fák, kik külömb-külobmb szép gyümölcsöt hoztok,
S füvek, kik gyönyörű szaggal illatoztok.

Sok színben tündöklő ékes szép virágok,
Erdőkben, cserékben, vadak ti kik laktok,
Örökké az úrnak nevét kiáltátok.

Nemcsak változatosságot hoznak a zsoltárok egyhangú soraiba ezek a költői képek, hanem a természet világát juttatván szerephez, az erdőt, a mezőt, a virágokat, valódi ékességeivé lesznek az átdolgozásnak.

Ezekben a zsoltárokbán tehát nemcsak egy vallásos férfiú szól hozzánk, hanem igazi költő is, a kit egyfelől életviszonyai, másfelől költői egyéniségének épen e viszonyok befolyása alatt kialakult jelleme bírtak zsoltárszerzésre. Ugyanezen tényezők hatása alatt lettek zsoltárai másokká, mint a milyenek Sztárai, Szegedi, Skaricza énekei. Ezek mind egyházi férfiak, kiknek irodalmi működése, úgy szépirodalmi, mint tudományos munkássága, első sorban az egyház, a felekezet céljait tartotta szem előtt, kik első sorban nem maguknak szerezték énekeiket, hanem az ájtatoskodóknak. Az egy Szegedit kivéve nem gondoltak arra, hogy egyéni érzelmeiket megszólaltatva talán szebbé, változatosabbá teszik zsoltárukat, hanem kénytelenek voltak az egyház követeléseihöz, a közönség ízléséhez alkalmazkodni Balassa helyzeté egészen más volt. Nem volt papi ember, nem is volt első sorban vallásos költő. Virágénekeket, szerelmes dalokat szerzett, hol jobban érvényesülhetett a változatos forma; dalai az élet kedvesebb, gyöngédebb érzelmeinek adtak kifejezést, melyek távol voltak a protestantizmusra jellemző, rideg, puritán életfelfogástól. Természetes, hogy a költő, ki az élet derűsebb jeleneteit énekli meg, megszokja az ilyen érzelmeknek megfelelő formát, a szebb, a természetből vett képeket, hasonlatokat s mikor vallásos érzelmeit jeleníti meg egy-egy komolyabb ének keretében, akkor sem tagadhatja meg igazi jellemét, akkor is iparkodik változatos lenni, abból a forrásból veszi képeit, mely mintegy tükre az emberi léleknek, a természetből.

Itt van a választó vonal, mely Balassát elkülöníti Dávid király énekeinek többi versbe foglalótól s talán ez az oka, hogy zsoltárai nem kerültek bele az énekes könyvbe.

Balassát úgy tekintjük, mint Szenczi Molnár közvetlen elődjét, a ki a második korszak ismeretlen énekszerzői, majd Szegedi és Skaricza után nagy lépéssel vitte előre a magyar zsoltárfordítás ügyét. Míg az ismeretlenek csak a külső formában újítottak és ott is csak óvatosan, míg Szegedi csak ösvényt mutatott a költői őszinteség és bibliai tartalom összeolvasztására, míg Skaricza szakítván az átdolgozás hagyományos földolgozásával, némi változatoságot iparkodott a XVI századi zsoltárok egyhangu menetébe hozni; addig Balassa újított tartalomban és formában egyaránt, sőt a mi legfontosabb, még költői előadásmódban is. Az a lépés, melyet Balassa megtett, nagyobb, mint elődei közül bármelyiké: bemutatja, mint lehet az eredeti tartalmat kapcsolatba hozni a saját egyéniségével, eltér elődjeinek szokásától a verselést tekintve, változatos, virágénekekhez való köntösbe öltözteti a zsidók koronás költőjének énekeit. Ő az első, a kinek zsoltárai valódi költemények, igazi, hivatott költő. De az esztétikai szemponton kívül irodalomtörténeti szempontból is nagy jelentőségű föllépte; jelentőségét a magyar protestáns zsoltárfordítás történetében az a körülmény adja meg, hogy előkészítette Szenczi Molnár működésének a teret, azáltal, hogy megmutatta, mennyire megfelel a mesterségesebb, bonyolódottabb, de épen ezért művészebb versforma s a virágos, ékes költői nyelv a vallásos énekeknek is. És ez igen nagy érdem.

5. *Bogáti Fazekas Miklós zsoltárai.*

A XVI. század végső évtizedében egy nagy lépéssel haladt előre a magyar zsoltárköltészet: az egész Zsoltárkönyv megtalálta magyar feldolgozóját. Bogáti Fazekas Miklós,¹ unitárius lelkészé az érdem, hogy a teljes Psalteriumot magyar versekbe szedte. Így a zsoltároknek verses köntösbe való öltöztetése, mely nálunk Luther hatása alatt indult meg, az az irodalmi mozgalom, mely a kálvinista énekes könyvek legkedveltebb darabjait szolgáltatva, legmagasabbra a XVI. sz.-ban az unitártusok egyik lelkes hívének műveivel emelkedett. Az evangeliumról elnevezett hitnek mind a három felekezete kivette a maga részét e nemes munkából, de míg a kálvinistaköltők szerzette zsoltárok évszázadokon át fentartották magukat az énekes könyvekben, jóllehet Szenczi Molnár énekei mindinkább háttérbe szorították őket, a többi reformatus zsoltárt, addig Fazekas zsoltárai még csak kiadóra sem találtak, csak néhány kéziratban maradtak fenn. Mikor az érdeklődők figyelmét magára vonta e mű, más szerzeményének tulajdonították; midőn szerzőjük

¹ Neve a kéziratokban *Fazakas* alakban fordul elő; így írja Jakab Elek, Kardos Albert is. Mivel a köztudatban azonban a *Fazekas* név szerepel, mi is így írjuk, követve Toldy Ferenczet, Dézsi Lajost.

íránt érdeklődni kezdett a tudomány, őt egy névrokonával tévesztette össze, és e tévedések csak a legutóbbi időben tisztázódtak.¹ Psalteruma azonban még ma is kiadatlan, míg a két évtizeddel utóbb megjelent Molnár-féle Zsoltárfordítás számtalan kiadást ért.

Bogáti zsoltárait első ismertetőjük szombatos énekeknek tartotta s szerzőjéül Péchy Simont a rajongó főurat hitte.² E tévedéseket csak Kriza³ és még alaposabban Jakab Elek oszlatta el,⁴ ki kimutatta, hogy a Péchynek tulajdonított zsoltárfordítás Bogáti Fazekas munkája és tárgyi okokra támaszkodva megpróbálta bizonyítani, hogy e mű nem lehet szombatos hívő műve.⁵ Valóban, a mint látni fogjuk, e zsoltárokban nem is nyilatkozik meg szombatos szellem,⁶ bár Toldy Ferencz kiérzi belőlük.⁷

Bogáti már 1587-ben foglalkozott a zsoltárfordítás gondolatával: az *Aspásiúhoz*, melyet ebben az évben írt, mellékli az CXXVIII. zsoltárt.⁸ Mikor készült el az egész átdolgozással, nem tudjuk.

Szintén válasz nélkül marad az a másik kérdés is, hogy milyen prózai zsoltárok szolgáltak Bogáti Fazekas átdolgozásának alapjául. Mint többi író társa, ő sem magyar prózai átdolgozást tartott szem előtt, legalább nem lehet sem külső, sem belső bizonyítékokat találni arra nézve, hogy Székely István vagy Heltai Gáspár fordításait használta volna. Kohn Sámuel⁹ a zsidó biblia zsoltáraiban keresi a forrásukat. Véleménye, ha teljesen meggyőző bizonyítékok nélkül szükölködik is, több pszichológiai érveléssel támogatható: a zsoltárköltő jártas volt a héber nyelvben,¹⁰ ismerte a biblia stylusának szellemét.¹¹

Zsoltárainak compositiójában Sztárait, Szegedit s a többi előzőjét követi: a zsoltár első versszakait annak az elmondására szenteli, hogy az illető zsoltár milyen körülmények között látott napvilágot, festi Dávidnak vagy a zsidó népnek helyzetét, jellemzi lelki állapotukat, az utolsó versszakban pedig megmondja a zsoltár számát s esetleg valami kis tanulságot is vet hozzá. Eljárásának megvilágítására álljon itt a LXXVI. zs. első és utolsó versszaka:

¹ Dézsi Lajos, Bogáti Fazekas Miklós élete és költői működése. 5. l.

² Lugossy József. A Jancsó codex ismertetése az Akadémia 1851 szept. 22-én tartott összes kis ülésén. Uj Magyar Muzeum. 1850–51. évf. II. k. C—CXXXVII. l.

³ Levele Lugossyhoz. Uj Magyar Muzeum. 1851—52 évf. II. k. 160—171. l.

⁴ Bogáti Fazekas Miklós stb. Keresztény Magvető 1880. évf.

⁵ Arra nézve, hogy Bogáti Fazekas szombatos volt-e, lásd Dézsi Lajos id. m. 4. l. jegyzet.

⁶ L. Kardos A. A XVI. század magyar lyrai költészete. Egyet. Phil. Közl. VII. 181. l.

⁷ A magyar költészet története. 1854. I. k. 206. l.

⁸ Dézsi i. m. 12. l.

⁹ A szombatosok tört. 154. l.

¹⁰ L. u. o. és Lugossy i. értekezése.

¹¹ L. 61. l.

Juda nemzetbem hagia nagi horet,
 Jerusalemben az Vr io nevet,
 minap hogi uere pogansag nepet
 kiból az szent nep erti ereiet.

— — — — —
 Nagi sok hwtóttlen pogan megszalta,
 Jerusalemet, de Isten tarta,
 Asaf notaian szent nep ezt mnnda,
 hetven hat reszben Soltarnak hagia.¹

Néha az első versszakban valami erkölcsi vagy vallásos tételt állít fel, s a tulajdonképeni zsoltár ennek a tételnek a bizonyítása. Szegedi XIV. zsoltára is ilyen. Bogáti Fazekas CXXVII. zsoltárának kezdő strophája:

Ember csak heaba magatol uezódik,
 ha az Vr nem segel akar mint törekedik,
 marhara czaladra heaba twródik,
 ha menyei vitól ó dolga nem aldatik.

Utolsó verse pedig:

Bólcz Salamon kiraly ez eneket ira,
 szaz huszonhetedik reszbe soltarba hagia
 hogi ember tanacza semmi es munkaia,
 ha Isten nem algia fogiatkozik bar tuggia.

Egy-két zsoltárában azonban a bevezető és befejező versek tartalmát egy versszakba vonja össze, melyet azután vagy a zsoltár élére, vagy végére állít. Így pl. a VIII. zsoltárban² elmarad a bevezető strophá és csak az utolsó árulja el a szerző nevét:

Niolczadik soltarban David ezt monda,
 teremtesról az Istent magasztala,
 emberekre mely gondia volt ezt lata,
 mi allat az ember azt igi czudala.

Viszont a XVI. zsoltár az első versszakban mondja meg a zsoltár számát s az utolsó vers elmarad:

¹ Az idézetek abból a másolatból valók, melyet a M. Tud. Akadémia a kolozsvári unit. főiskola példányáról készítettet. Címe:

Psalterium. Magyar Soltar, kit az wdókbeli historiak értelme szerent kwléomb kwléomb magyar ekes notakra az Isten giwlekezetinek javara fordítot Bogati Fazakas (fia) Miklos.

Psal. I. JAMBOR. Notaia:
 Mennek feoldnek Vra, Istene etc.
 1604.

² Ez a zsoltár a kálvinista énekes könyvekbe is belejutott, valószínűleg az 1604-iki unit. énekes könyv utján. Megvan többek között az 1736-ki Debreczeni Énekes Könyvben is. Kezdősora: *Mely hatatmas az mi urunk az Isten.* Versfőkben: *Melh nagi az Isten.*

Az Istenhez az Jambor bizhatik
 minden űgieben bizuast foliamhatik,
 ahoz kepest Daudid ímatkozik,
 tizen hatod enekben igi bizik.

A keret megszerkesztésében Bogáti Fazekas pontosabb minden előzőjénél. Ha a hagyomány sem ismeri az ének szerzőjét, akkor Fazekas nem tulajdonítja egyszerűen Dávidnak a zsoltárt, hanem általánosságban a zsidó népet említi, mint pl. a XIV. zsoltárban:

Igi biztata magat s uigasztala,
 pogan nep kózt Sidó mig niomorga,
 szabadsagat most is ezzel uaria,
 tizenegyed soltarban ezt mondia.

ha azonban megnevezi a zsoltár szerzőjét, »nem téveszti őket össze; jól tudja, hogy melyik ének Dávidé, Asafé, a Khore fiaié vagy másé.«¹

De nemcsak pontosabb, hanem következetesebb is Bogáti zsoltárai szerkesztésében. Míg előzői nem minden zsoltárt foglaltak ily epikai keretbe, addig nála kivétel nélkül »epicus elemek zavarják meg a hála és tisztelet, a bűnbánat és panasz hangjait a zsoltár elején és végén.«²

Sztárainál, Szegedinél e keret csak külső dísz, felesleges sallang, mely a tulajdonképeni zsoltárral nincs szükségszerű kapcsolatban. Csak egy példát hozok fel, Szegedi XXXIII. psalmusát: az első négy versszak epikai bevezetésül szolgál, elmond egy kis történetet: Dávid megmenekülését ellenségei kezéből. De ha e sorok elmaradnának, a zsoltár, a mely a megszabadult Dávid hálaéneke, semmit sem veszítene sem értelméből, sem értékéből. Bogáti Fazekas eljárása egészen más: nála a keret és a zsoltár legtöbbször szoros egységbe olvad össze; sok esetben nem elégszik meg avval, hogy az első sorokban elmondja Dávid helyzetét, vázolja lelki állapotát, s ez után előadja háláját, könyörgését stb., hanem magában a tulajdonképeni zsoltárban is találunk utalást arra a történeti eseményre, mely a hálaadásnak, könyörgésnek, panaszkodásnak oka volt. Így a IV. zsoltár bevezető verse:

Az partosok ellen Daudid igi imatkozik,
 kik fiat Absolont fel dobolak, ra kóltek,
 az koronas kiralt szekiből kiuerek,
 Vtban igi imatkozik.

Az ezután következő könyörgésbe ismételtlen kifejezi, hogy azért könyörög, a mit a bevezetésben már kifejezett: szabadulásért fiától és annak párthiveitől:

¹ Kardos i. m. 183. l.

² U. o. 182. l.

Vraknak s fiamnak latod uram szandekat,
 ne had elő menni az arulok tanaczat,
 mert ezek mind rontiak az te tanaczodat
 Valasztott Christusodat.¹ (3. vsz.)

Később fia párthíveihez fordul:

Soktok azt uelte most hogi fiam urra teszi,
 parasztot nemesse, Nemest polcz(r)a emeli.

A keretnek és a zsoltárnak ilyen egybeolvasztása, melyet a Psalterium legtöbb darabjában megtalálunk, Fazekas költői érzé-
 kéről tanuskodik, mert így nem érezzük a keretet feleslegesnek,
 mint előzőinek zsoltáiraiban. Természetesen költői szempontból még
 sikerültebbek lettek volna zsoltárai, ha a zsoltárfordító elhagyja az
 eféle epikus elemeket, ha a biblia szövegéhez szorosabban ragasz-
 kodva csak a könyörgést, hálaadást öntötte volna verses formába
 s a történeti elemeket csak azon zsoltárok feldolgozásánál, melyek-
 nek eredeti szövegében is előfordultak. Epikai elemek lyrai költe-
 ményben ennek hatását mindig csökkentik, sőt sokszor teljesen le
 is rontják. Mindamelllett Bogáti eljárására azonban még is találunk
 magyarázatot. Említettük, hogy ez a compositio, elvéve ugyan, a
 szent írás zsoltáiraiban is előfordul, Sztárai, Szegedi, Skaricza pedig,
 költőnk közvetlen előzői, több zsoltárukat kötötték Dávid és a
 zsidó nép egy-egy történeti eseményéhez, költőnk tehát nem tett
 egyebet, mint a tőlük tapasztalt szerkesztő módot átvette és tovább
 fejlesztette. A költői hagyomány tisztelete erősebb volt benne a
 költői érzéknél: egy friss nyomokon, kipróbálatlan utakon haladó
 irodalom viszonyai között egészen természetes sajátosság. Azonban
 előzőit meghaladja annyiban, hogy alakító módját következetesen
 és tüzetesen alkalmazta.

Nem volt nagyobb költő, mint a többi zsoltárfordító, de több
 érzéke volt a határozott elrendezés, áttekinthetőség iránt; ha félre
 nem értetünk, azt merjük mondani, hogy *értelmesebb* író volt, a
 ki mindenütt világosságra, érthetőségre törekedett. Tehetségének
 ebből a forrásából fejtjük meg zsoltárainak egy másik kiválóságát,
 a melyre épen zsoltárfordító volt nagyon rászorulva.

Említettük, hogy az ó szövétség zsoltárai nem az eredeti
 szövegben maradtak ránk, s úgy a mint a szent írás különböző
 kiadásai közlik őket, sok bennök a töredékes, zavaros, összefüg-
 géstelen elem. Már legelső zsoltárköltőink iparkodtak a zavart
 elsimítani, a töredékes részleteket kiigazítani, a hézagokat pótolni,
 a mennyire tehetségüktől telet, egységessé tenni a költeményeket.
 Ezen téren, épen tehetségének sajátossága miatt, felülmúlja őket
 Fazekas, a ki világos értelmével észrevette az eredeti hiányossá-
 gát és helyes tapintatával meg is tudta javítani: összefüggést

¹ Christus itt annyi mint felkent, uralkodó. Dávidot s nem a megváltót
 érti rajta.

hozott az össze nem függő szövegbe. Egy-két példa is megvilágosíthatja eljárását, melylyel a gondolatok megszakadt lánczolatát helyreállítja.

Nézzük csak az LIII. zsoltár versét Luther bibliájában és Bogáti Fazekas zsoltárában:

Luther. v. 3. Gott schauet vom himmel auff der menschen kinder | dass er sehe | ob jemand klug sey | der nach Gott frage.

4. Aber sie sind alle abgefallen | und allesamt untüchtig | da ist keiner der gutes thut | auch nicht einer.

5. Wollen denn die übelthäter ihnen nicht sagen lassen? Die mein volck fressen | dass sie sich nehren | Gott ruffen sie nicht an.

6. Da fürchten sie sich aber | da nicht zn fürchten ist | denn Gott zustrenet die gebeine der treiber | du machest si zu schanden | den Gott verschmähet sie.

Erezzük, hogy a 3. és a 4. vers között a gondolatmenet megszakad, továbbá a 6. versszak értelme az alanyváltás miatt elhomályosul, e fogyatkozásokat helyreépítolja Bogáti Fazekas:

Vrak dolgat az Isten tekinte,
nagi czudalva ugian el szemlele,
ha egi eszest közöttök lehetne,
ki Istentől kerdene ertene.

Lattia hogi mind pokol hwtben uadnak,
gonosz utra mind eggig tartottak,
mind latorra, mind gonozra ualtak,
semmi szamot iora nem tartottak.

Igen busult az VR és igi szola,
ez lator nep hogi lótt ily bolonda,
hogi Isten uagion uallion mikor tuggia,
ily bwneit uallion mikor lattia.

Tórik, rontiak, nepemet faggatiak,
mint az etket az eh ugian ragiak,
hogi en latom ingien sem gondolliak,
uagiha tuggiak, mire hogi igi tartiak.

Az meli Isten kenerieuel elnek,
mire hogi azt nem tartiak Istennek,
az kitől most egi czeplet sem felnek,
mondhatatlan meg attol rettegnek.

Ezeket meg az ur igen ugi megrontia,
kik read most tórnek meggialazza,
raiook nezni hogi ember utallia
az hwtótlen lator ezt talallia.

Ha Bogáti ép oly költő, mint értelmes fő lett volna s mértéket tudott volna tartani a kiegészítésekben, zsoltárait ez a kiválóságuk fölemelte volna a XVI. század irodalmi termékeinek színvonalára fölé. De több volt benne a józanság, mint a költői ér s elkerülve a

homályosságot, értelmetlenséget, másik hibába esik, midőn a hézagokat kitölti, a félreérthető helyeket körülírással pótolja: hosszadalmassá válik. Így érdeme, a világos értelem, túlzásba menvén, veszedelembé sodorta. A bőbeszédű paraphrasis közben hová lesz az a rövidség, mely oly jellemző bélyege az ó testamentum stylumának? Beteljesedik a költőn Horatius mondása:

»In vitium ducit culpae fuga, si caret arte.«¹

Az érthetőség kedvéért feláldozza a rövidséget. Nem elégszik meg a hiány pótlásával, egy összekötő kapcsot szolgáló gondolat beiktatásával, hanem minél értelmesebb szöveget akar nyújtani, minél jobban megmagyarázni, megvilágítani a tárgyat. Pedig a panaszkodó, segélykérő éneknek többet ártnak a fölösleges szavak, mint az összefüggés megszakítása: a segélykérő ember izgatottságában, rémületében, midőn csak menekülésének eszközeire gondol, nem adhatja elő gondolatait oly szoros, összefüggő sorrendben, mint egyébkor, nyugodt állapotban, s ha hosszadalmas betoldások, magyarázatok nélkül nem lehet megszüntetni a szaggatottságot, akkor inkább az utóbbit, a kisebb bajt választjuk. Fazekas az eredeti zsoltárok hibáján nem tudott a nélkül változtatni, hogy el ne kövesse a másikat, bőbeszédűvé, hosszadalmassá vált. E bőbeszédű hosszadalmasság közös ismertető jele a XVI. század vallásos irodalmának. Magának a protestáns vallásnak szelleme szülte ezt a törekvést. Az új hit nem kétségbevonhatatlan, csalhatatlan dogmákat, tanít, hanem olyan igazságokat, melyeket *megérthet*. Ezért mindent bőven, részletezve, oktatva mondanak el, csak hogy félre ne érte az olvasó. Ez a célzat uralkodik az összes protestáns írókon, prózáírókon és költőkön egyaránt. Komjáti Benedek Szent Pál leveleinek fordításától Bogáti Fazekas zsoltáráig minden irodalmi termékünkben megnyilatkozik, melynek hatása alól csak korának legerősebb költői egyénisége vonhatta ki magát, Balassa Bálint. Bogátiban kevesebb a tanító célzat, de annál erősebb a vágy, hogy értelmes szöveget nyújtson s ezért, bár némileg más okból, őt is elfogja a prédikátorok oktató modora. Nem abban nyilatkozik ez meg, hogy dogmai kérdéseket vegyít zsoltáraiba, hanem abban, hogy mondanivalóját bőbeszédűen, többfélekép is körülírva adja elő.

A gondolatoknak ez az áradozása, a kifejezéseknek bőven ömlő folyama megrontja a zsoltárok költőiségét, megfosztja őket az erőtlől; de ha az új, hozzáfűzött gondolatok az eredeti gondolatok körében maradnak, legalább megőrzik a zsoltár szellemét. Azonban Bogáti zsoltárai sokszor ezt a szellemet is megváltoztatják. Ennek már nem a toldozgatás, kiegészítés volt az oka, hanem a történeti motívumoknak belekeverése. a melyről már fentebb megemlékeztünk. Bogáti majd minden zsoltárát történeti rajzzal

¹ Epist. ad Pisones. 31. s.

kezdi, a zsidó nép vagy a zsoltár szerzőjének körülményeit festi. Bár Fazekas egyike volt kora kiváló hittudósainak, mégis természetes, hogy egyes zsoltárok szerzetetésének nem ismerhette történetét ott, ahol a biblia hallgat róla. Mivel pedig a szentírás legtöbbször hallgat a szerzés körülményeiről s csak néhány zsoltárra vonatkozólag ad utalást, kénytelen volt maga kigondolni egy történelmi eseményt, melyhez a zsoltár keletkezését hozzáfűzhetette. Leleménye azonban nem mindig felelt meg az illető zsoltár szellemének s a mint ő a két össze nem illő elemet együtve olvasztotta, megváltozott a zsoltár hangulata is. Egy példára hivatkozom. Szóljon ez a többi helyett is. A IV. zsoltár, melyet előbb elemeztünk, nem olyan körülmények között keletkezett, mint Bogáti az első versszakban elmondja, nem a fiától és annak párthíveitől szorongatott Dávid könyörög segítségért az Urhoz: az újabb vizsgálódások egészen más mozzanathoz fűzik a költeményt, sőt a mai fejlett hittudomány még azt is kétségbe vonja, hogy Dávid szerzése: egy hatalmas férfiú esteli éneke e zsoltár, a ki elégedetlen emberektől körülvéve is gyönyörködik az Urban¹ A magyar költőnek tehát, hogy következetes maradjon a bevezetésben mondottakhoz, át kellett alakítani a zsoltár tartalmát is, segélykerést font bele, a mi a szentírásból ki nem olvasható. Így járt el Bogáti sok más zsoltárában is, a tartalommal megváltoztatta a szellemet. Az eredeti zsoltár szellemének ilyen megváltoztatása azonban nem általános szabály Bogátinál, sőt ellenkezőleg gyakran annyira megtudja őrizni a biblia szellemét, hogy meghaladja minden előzőjét. Emlékezzünk vissza régebbi fejtegetéseinkre. Bőven szóltunk a maga helyéről, hogyan hatoltak be keresztyén elemek a Dávid királynak tulajdonított énekekbe s megkísérlettük magyarázatát is adni e jelenségnek. Ha Bogáti zsoltárait végig lapozzuk, sehol sem akadunk keresztyén fogalmak neveire; nem találunk fohászadásokat Krisztushoz, sem hálaadásokat a szent háromságnak: a zsoltár nála meg marad annak, a mi, a zsidó hit- és érzés világ jellemzetes terméke; nem válik keresztyén énekké; nem találunk benne olyan ellenmondásokat, hogy Dávid Jézustól kér támogatást, a zsidó nép a szentháromságot magasztalja. Hogy ezek a keresztyén elemek elmaradtak zsoltáraiból, könnyen érthető. Bogáti Fazekas unitarius volt, kik, mint másik nevük (antitrinitarius) is mutatja, megtagadták a hármas istenséget és Krisztus isteni voltát. Bogátinak tehát nem volt oka, hogy az eredetit megváltoztatva belegyen zsoltáraiba olyan motívumokat, melyek hitvallásának tételeivel ellenkeztek. Ez az eljárása az, mely a legmagasabb korlátot emeli zsoltárai és az előzőinek művei közé: a zsoltárokban megnyilatkozó szellem kezd ismét hasonló lenni ahhoz a szellemhez, mely Dávid király ősrégi énekeit áthatalta.

¹ »Abendlied eines hochgestellten Mannes, der, umgeben von unzufriedenen Menschen, trotz ungünstige Lage durch Gott geistige Freude erlebt und sich ihm getrost anvertraut.« Duhm i. m. 13. l.

Ez az oka annak, hogy zsoltáros könyvét az unitáriusokon kívül az erdélyi szombatosok, a rajongók is magukénak fogadták. A zsidózók titokzatos felekezete, melynek bár a zsidó néppel fajbéli közössége nem volt, de dogmái nagyon közeledtek a zsidó vallás tételei felé, örömmel karolta föl Bogáti verses zsoltárait, melyeknek szelleme nem csak a szentháromságtagadók felekezetének hitelveiből fakadt, hanem kielégítette az ő követelményeiket is. Ezen körülmény keltette azt a hitet, hogy maga a költő is ezen ábrándos felekezethez tartozott és pusztán ennek számára készítette énekeit. Nem gondoljuk valószínűnek ezt a föltrvést, mely az irodalomban sokáig tartotta magát, különösen Toldy révén,¹ az egyetlen számbavehető bizonyíték Bogáti szombatos volta mellett zsoltárainak a szombatos énekes könyvbe való bejutása tulajdonképpen nem bizonyíték: Dávid zsoltárai, ha átdolgozójuk óvakodik idegen motívumokat belevegyíteni, szükségképpen zsidó szellemet tüntetnek fel. Valamint a szombatos hit kifejlődése szükségyszerű fejlődése volt az unitárius vallásnak,² úgy bátran elfogadhattak az unitariusok számára készült zsoltároskönyvet, a melynek kedélyvilága egy a zsidókéval. Igaz, hogy Bogáti Fazekas zsoltárainak kezdő vagy végsoraiban nem egyszer emlegeti a »szent népet«,³ de itt csak egy gyakori bibliai kifejezéssel él, s ebből még nem lehet oly messzemenő következtetést levonni, hogy ő is zsidózó volt, csak annyit, hogy alaposan ismerte és híven utánozta az ő testamentum stylusát. Hasonlóképpen csak a bibliai tanulmányainak eredményei az ilyenféle betoldásai a zsoltár szövegébe:

Oltarihoz uigan no menietek fel,
szent haza kapuin
ladaianal Istent no dichirietek,
io teteról pituaraban meg emlegessetek.⁴

A szent írás zsoltára :⁵

C. zs. 4. v. Gehet zu seinen thoren ein mit dancken | zu seinen vorhöfen mit loben | dancket ihm | lobet seinen namen.

A láda, melyet Bogáti Fazekas itt említ, a frigy-szekrény. Bár a szentírás zsoltára erről hallgat, ép úgy mint az oltárról,

¹ A magyar költészet története. 1854. I. k. 206. l.

² Lugossy i. értekezése. CVII. l.

³ Psl. Asaf notaiian szent nep ezt monda,
hetvenhat reszben Soltarnak hagia.

vagy pedig :

Rab-sagban az szent nep regen igi panaszla,
Babyloniaba kit pogan czufola,
Szaz huszonharmadik enckebe monda.

⁴ C. zsoltár.

⁵ Luther fordítása szerint.

Bogáti Fazekas mégis felemlíti, mert tudja, hogy mindkettő ott állott az »Úr sátorában.« Sok hasonló példát idézhetnénk, melyek azt bizonyítják, hogy zsolttárlköltőnk jól ismerte az ó-testamentumnak stylusát¹ és képes volt a maga leleményét is ennek szelleméhez alkalmazni. Mindezek azonban még nem bizonyítják zsolttárlainak »szombatos szellemét.« Általában ez a kifejezés csak üres phrasis, melynek — a zsolttárlokról lévén szó — semmi értelme sincs. Azt mondhatjuk, hogy Sztárlai keresztyén szellemben dolgozta át zsolttárlait, azt is mondhatjuk, hogy a Marot-Beza-féle zsolttárl magórlzték a zsolttárl eredeti zsidó szellemét, de »szombatos szellemben írt zsolttárlokról« beszélni nem lehet, mert a szombatos és zsidó szellem között különbséget tenni nem tudunk. Bogáti Fazekas Psalteriumárlról sem mondhatunk egyebet, csak azt, hogy zsolttárlai ragaszkodnak a zsidó érzés és gondolatvilághoz, tehát alkalmasak voltak arra, hogy a szombatosok, a »zsidózók« velők dicsérljék az Istent.

Valamint nem vegyülnek Bogáti Fazekas zsolttárlaiba keresztyén motlvumok, úgy nem vitt fordításába specialis magyar szellemet sem. Ennek is az az oka, hogy teljesen tisztában volt a zsolttárlök jellemével és mivoltával. A zsidó hagyomány zsolttárlait nevekhez köti; megmondja, hogy ezeket Dávid írta azokat Asaf, vagy Koré fiai stb. Bogáti Fazekas, a theologus, ki e hagyományokat ismérte, érezte, hogy saját nemzetére vonatkoztatni azokat a csapásokat, melyek a zsidó népet sujtották, oly anachronismus, mely csak kárlára van az átdolgozásnak.

Egyéniségének két általános jellemző vonása, a keresztyénség és a magyarság nem nyilatkozott meg átdolgozásaiban. Ép úgy hiába keressük bennük egyéniségének specialis, különös jellemző vonásait, megmarad a bibliai gondolatok tolmácsának, ki minden bőbeszédűsége mellett is hű marad eredetijéhez.

Jakab Elek ugyan néhány zsolttárlában pl. CII, CXXVI, CXXXVII. vonatkozást keres a saját sorsára,² de azt hiszszük alaptalanul. Igaz, hogy a költő sorsához is odaillők egy egy zsolttárl hangulata, de ez az egyezés, bár tudatos volt, mégis csak esetleges. A zsolttárlök széles körben való elterjedésének és nagy kedveltségének egyik oka épen abban rejlik, hogy az éneklő, mikor a panaszkodó vagy hálaadó zsolttárlökkel magasztalja az Urat, mindig saját sorsára gondol. A költő lelkét is, ki a zsolttárlököl meríti tárgyát, a saját helyzete, nyomorúsága, vagy nemzetének, családljának gondja-baja tölti be, a nélkül azonban, hogy ez kész-tette volna éneklésre. Természetes, hogy a bujdosásából megtérő zsidó nép és az üldözések elől idegenbe menekült költő haza-ér-

¹ Lugossy a versfőkről mondja: »... magyarul írvaók bár, de zsidóul gondolvaók.« — Uj Magyar. Múzeum. 1850—51. CXII. l.

² Jakab értekezése. Ker. Magvető. 1880. évf. 239—42-t.

kezése között van némi hasonlóság, valószínű, hogy a költő gondolt is erre, midőn a CXXXVII. zsoltárt versbe szedte, de azért mégsem a maga megtérését énekli meg, hanem a zsidó népét.

Ha Bogáti zsoltárait az őt megelőző XVI. sz.-beli zsoltárokhoz mérjük — s minden irodalmi mértéknek ez az egyetlen objektív criteriuma — megállapíthatjuk, hogy főleg két szempontból jelent fejlődést az ő működése: az epikus elemeket, a történelmi motívumokat szerves kapcsolatba hozta magukkal a zsoltárokkal; másik fontos lépés pedig a keresztyén és a magyar nemzeti elemekhez a zsoltár sorokból való elhagyása.

Már a külső forma tekintetében nem találunk énekeiben olyan nagy haladást. Fejlettebb ugyan a technikája, mint legtöbb elődjéé, de ebben nagy része volt annak a körülménynek, hogy később élén, a verselés gyakorlata könnyebb volt, nagyobb számmal állott előtte követendő példa, s már kiművelt technika szállott reá örökségképen. A költői hatás külső eszközeit mind használja.

Mint a zsoltár természetes megkivánja, Bogáti Fazekas is vonzódik a gondolatok olyan elrendezéséhez, melyet gondolatritmusnak nevezünk. Gyakori nála az eszmék párhuzamos csoportosítása, egy-egy gondolatot szeret többféleképen is kifejezni. A CXLIII. zsoltár 4. verse például:

Alom es egi semmi az Adam fia,
egi buborek ki el uezs, mig nesz hatra,
egi arnik ki semmi estuere iutua,
egi fwst ki hamar elfogi es egi parah.

Az összerakó módra például idézhetjük a XXXI. zsoltár 10. versét:

En labomat halalbol kibontad
en fejemet kezbe sem boczatad,
en mezomet megadad tagitad,
hala neked lelkemet ki ualtad.

Versforma tekintetében is kora kiválóbb verselőit követte: nem ragaszkodott mereven a meglevő formákhoz, hanem a különböző sorok egybekapcsolásával új és változatosabb köntöst adott verseire. Az ősi nyolczas, a tízes, tizenegyes, majd a hosszabb tizenötös, tizenkilenczes a legkedveltebb formái. de találunk nála mesterségesebb szerkezetű versszakokat is: három nyolczast tizenegyessel zár be, mint pl. a legismertebb zsoltárában, a XLV.-ben:

He uolt lelkem sziuem busult,
jo beszetre geried indul,
sziuemtwi nielvem mint uidul,
en iro kezem nieluem utan indul.

Azonban még mesterkéltbb alakzatokkal is megpróbálkozik, csak egyet idézek, a XC. zsoltár egy versét:

Ez kóniórgest az pusztan
 szent Moises monda,
 hol az versenies Sidókat
 az Vr suitola,
 sok fele czapasial
 az földre ronta,
 feguerrel twzzel fergekkel
 sok ezert elfogiata.

Másféle elrendezését is találjuk még a különböző hosszúságú soroknak, (pl. a két első sor 13-as, a harmadik 14-es, a negyedik 7-es stb.), de bármilyen formát használ is, rhythmusa mindig elég gördülékeny, a sormetszetek megtartására kellő figyelmet fordít. Legjobban sikerültek nyolczasai, melylyel régebbi költőink is aránylag legkönnyebben boldogultak. És ez természetes is: a nyolczas a maga egy metszetével határozott forma, mely eltérést nem tűr, s ha az író megbotlik, az ütemeket egyenlőtlenül rendezi el, ez oly feltűnően érezteti a hatását, hogy még a verselés iránt csekélyebb érzékű költők is észrevették a rhythmus darabosságát, a tehetségesebbek pedig e veszélyt könnyen kikerülték. Már a 11-eseknél nem ügyel annyira Bogáti Fazekas a sormetszetekre, bár mégis nagyobb gondot fordít rájuk, mint históriás énekeiben. Sikerült versszakokra azonban itt is találunk, mint pl. a CXXXVII. zsol-tárában, mely egyébiránt egyike legjelesebb költeményeinek:

Ronta tóre | szep hazankat | pusztita
 a beteget | sirni niógni | nem hagia,
 a rabokat | uig notakra | onszola
 hogi niaualian | órwlienek | keuana.

— — — — —
 Azota hogi | szep hazankbol | eljöttwnk,
 belóled szep | Jerusalem | kiköltwnk,
 minden világ | i iot mi el | felettwnk,
 nem tud lantot | pengetni mar | mi kezünk.

Verselése, mely mint e néhány példából is megítélhető, érthetővé teszi azt az elragadtatást, mely Lugossyt, zsol-tárainak első ismeretőjét elfogja. Nem hibátlan verselő Bogáti Fazekas, nem állítható Balassával egy sorba, de korának tagadhatatlanul legjelesebb költői közé tartozik.

*

Ezzel befejeztük a XVI. századi protestáns zsol-tárköltészet ismertetését. Ez az irodalmi mozgalom, mely Batizi, Végkecske-méti, Siklósi kezdetleges átdolgozásaival indult meg, Sztárai zsol-táiraival nyerte az első hatalmasabb lökést, ki sok tekintetben min-tául szolgált követőinek. Költői szépség tekintetében Balassa, az

eredetihez való ragaszkodás tekintetében Bogáti Fazekassal emelkedett legmagasabbra. A rákövetkező évszázad legelején lépett fel az a költő, a korának legbuzgóbb tudósa és költője, kinek zsoltáiraiban mind a két követelmény bájos harmoniában egyesül, Szenczi Molnár Albert, ki azonban már nem a szentírás zsoltárait dolgozza fel a maga leleményével, hanem a mint maga jellemzi az idegen nyelvű, az idegen nép kedves népénekeinek dallamára írott átdolgozásokat öltözteti fel »magyar zubbonyköntöcskébe.«¹

CSÁSZÁR ERNŐ.

¹ A zsoltárok első kiadásának előszavában.

